

NEPILNAMEČIŲ NUSIKALSTAMUMO KONTROLĖS OBJEKTYVIEJI POREIKIAI IR INSTITUCIJŲ TEISINIS STATUSAS

Doc. dr. Algimantas Urmonas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Administracinės teisės ir proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 45 45
Elektroninis paštas umonika@takas.lt

Pateikta 2002 m. kovo 6 d.

Parengta spausdinti 2002 m. birželio 24 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedros
prof. habil. dr. Viktoras Justickis ir šio Universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedros vedėjas
doc. dr. Alvydas Šakočius*

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama probleminė situacija, susiklosčiusi valstybės institucijoms kontroliuojant nepilnamečių nusikalstamumą, stengiamasi nustatyti, autoriaus nuomone, tinkamą nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos subjektų teisinį statusą atsižvelgiant į tarptautinius teisinius standartus, reglamentuojančius socialinių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą ir į objektyviuosius vaiko nekriminogeninės socializacijos poreikius Lietuvos Respublikoje galimus modelius. Daugiausia dėmesio skiriama teisiniam prokurorų statusui.

Straipsnį sudaro penkios dalys. Pirmojoje dalyje aptariami socialinių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą prokurorų priežiūros būtinumo klausimai. Manoma, kad aptarus teisinį prokurorų statusą galima tinkamiau pakoreguoti ir kitų suinteresuotų institucijų veiklos nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos srityje teisinius pagrindus.

Antrojoje dalyje atskleidžiamas vaiko nekriminogeninės konkrečios socializacijos priežiūros turinys. Teigiama, kad gerai organizuota socializacijos priežiūra laiku užkirstų kelią konkrečiam vaiko asocializacijai, jo stūmimui į nusikalstamumą.

Nepilnamečių, turinčių asocializacijos problemų, rezidentinės globos priežiūros esmė atskleidžiama trečiojoje straipsnio dalyje. Ketvirtojoje dalyje nagrinėjami baudžiamojo persekiojimo veiklos rezidentinės globos santykiai. Penktoji straipsnio dalis skirta institucijų disfunkcijų formavimosi ir jų šalinimo priežiūros problemai.

I v a d a s

Analizuodami kriminalinę nepilnamečių statistiką, realius visuomenės saugumo dėl didėjančio nepilnamečių nusikalstamumo poreikius ir tolesnę jų integraciją į labiausiai kriminogeninę 18–29 metų jaunimo terpę turime išsiaiškinti, ar adekvati prokuratūros, savivaldos ir kitų suinteresuotų institucijų socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą, ar šios institucijos dėl to turi tinkamą socialinį statusą.

Nusikalstamumui didėjant kyla klausimų, ar socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą adekvačios šiais požiūriais:

- a) ar įstatymų nustatytas prokuratūros, savivaldos ir kitų suinteresuotų institucijų teisinis statusas (teisės, pareigos, veiklos garantijos)?
- b) ar korektiškai numatyti prokurorų veiklos, susijusios su nepilnamečių nusikalstamumo kontrole ir prevencija, pagrindiniai strateginiai įgyvendinimo tikslai ir misija?

- c) ar gali prokurorai, įgyvendindami galiojančius įstatymus, savo veikloje pasiekti nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos tikslų, t. y., kokią socialinę prevencinę baudžiamojo persekiojimo veiklos rezultata realiai gali pasiekti prokurorai?
- d) kokio pobūdžio turi būti prokurorų nusikaltimų prevencijai pritaikytos intervencijos, kad atkurtų vaiko (nepilnamečio) socialinių disfunkcijų paveiktas socialines sąveikas?

Nagrinėdami Prokuratūros įstatymą galime daryti išvadą, kad prokurorų veiksmai, susiję su nepilnamečių nusikalstamumo prevencija, su apskričių, savivaldos bei kitomis suinteresuotomis institucijomis daugiausia derinami pagal konkrečius juridinius faktus vykdant baudžiamąjį persekiojimą, kontroliuojant kvotos institucijų veiklą, atliekant parengtinį tardymą, palaikant valstybinį kaltinimą, kontroliuojant nuosprendžių vykdymą bei derinant kvotos ir parengtinio tardymo institucijų veiksmus užkardant nusikalstamumą. Taigi prokuratūros nusikalstamumo prevencijos nustatyti uždaviniai ir funkcijos teisiniu požiūriu pirmiausia skirti užtikrinti baudžiamąjį persekiojimą atsižvelgiant į kriminalinės justicijos poreikius. Minėta prokurorų veikla pagal šiuolaikinę nusikalstamumo prevencijos įgyvendinimo sampratą tik netiesiogiai derinama su nusikalstamumo prevencijos sistemos tikslais. Tokia probleminė situacija taisytina atsižvelgiant į kitų šalių prokurorų patirtį.

Siekiant apžvelgti nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės politikos kaitos tendencijas buvo atlikta tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, teisės ir kitų socialinių mokslų literatūros bei praktikos analizė, remtasi ilgamete autoriaus patirtimi nusikalstamumo kontrolės organizavimo srityje, atsižvelgta į socialinius pokyčius, veikiančius administracinio teisinio reguliavimo praktiką, ir į vaiko nekriminogeninės socializacijos priežiūros įgyvendinimo realias sąlygas Lietuvoje.

1. Prokurorų vykdomos socialinių reakcijų į nepilnamečių nusikalstamumą priežiūros būtinumas

Tikslindami prokurorų veiklos, susijusios su nepilnamečių nusikalstamumo prevencija, tikslus turime numatyti konkrečius orientyrus, kaip suderinti dabartines prokuratūros teisinės galimybes, jas papildyti, pritaikyti prie projektiškai naujų galimybių, kad naujosios vizijos įgyvendinimas nesukeltų prokurorų ir nusikaltimų prevencijos veiklos disfunkcijų.

Objektyviai vertinant dabartinę prokuratūros vizija nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės srityje yra baudžiamasis persekiojimas, kuris funkciškai ribojamas Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymu, Baudžiamuoju ir Baudžiamojo proceso kodeksais ir yra ne iki galo suderintas su nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos tikslais. Nepilnamečių justicijos programoje numatytų naujai prokuratūroje įsteigtų¹ nepilnamečių bylų padalinių veikla gali būti kaip teisinis eksperimentas orientuota į baudžiamąjį persekiojimą labiau pabrėžiant pagalbą, nepilnamečio globą, resocializacijos, terapijos ir auklėjimo poveikį, net iš laisvės atėmimo bausmės taikymo praktikos šalinant atpildo modelio elementus.

Prokurorų specializavimasis nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos klausimais turėtų būti gilesnis nei siūlo „Nepilnamečių justicijos programa“ [2]. Tuo požiūriu keistina prokurorų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos klausimų vizija. Reikėtų ir naujo požiūrio į prokurorų specializacijos kvalifikacinius reikalavimus. Manytume, prokurorams būtina plačiau naudotis kitų socialinių mokslų laimėjimais, t. y. dirbant taikyti kriminologijos, sociologijos, socialinio darbo, socialinės psichologijos ir kitų dalykų žinias. Nepilnamečių socializacijos, desocializacijos, resocializacijos ir nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos ryšis patvirtina seną vadybos taisyklę, kad norint valdyti reikia išmanyti valdymo dalyką. Todėl būtina iš

¹ Žr.: Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 1999 06 08 įsakymą Nr. 71A, kuriuo įsakyta nustatyti Generalinėje prokuratūroje, apygardų prokuratūrose, Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio miestų apylinkių, taip pat Alytaus, Marijampolės, Tauragės, Telšių, Utenos rajonų apylinkių prokuratūrose prokurorų specializaciją derinant veiksmus, nukreiptus prieš nepilnamečių nusikalstamumą, šalinant jo priežastis ir sąlygas, kontroliuojant bylų dėl nepilnamečių padarytų nusikaltimų tyrimą, palaikant jose valstybinį kaltinimą, taip pat vykdant kitas su nepilnamečių nusikalstamumu ir jų teisių gynimu susijusias prokuratūros funkcijas.

esmės pertvarkyti prokurorų, susijusių su nepilnamečių nusikalstamumo kontrole ir prevencija, profesinį regimą ir persikvalifikavimą, kvalifikacijos kėlimą.

Norminių, ypač tarptautinių, teisės aktų nagrinėjimas parodė, kad teisinio nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos reguliavimo ne tik negalima kaip savitikslio išskirti iš kitų socialinio reguliavimo būdų, bet būtina tuos būdus geriau suderinti, kad vienas reguliavimo būdas sustiprintų arba kompensuotų kitą. Tokia reguliavimo būdų, kaip „socialinio vitražo“ dalių, sąveika skirta vienam bendram siekiamam tikslui, kad vaikas (nepilnametis) ateityje nepadarytų naujo nusikaltimo. Vien bausme, juolab bausmės griežtumu, izoliacija, kaip rodo šimtmečių kriminalinė praktika ir kriminologinė (sociologinė) teorija, nusikalstamumo prevencinių tikslų nepasiekama, nes tolstama nuo reabilitacinio tikslo. Bausmės griežtumo ir asmens socialinės izoliacijos akcentavimas subrandina priešingą reabilitaciniam rezultatą, nes neatkuriami asocialiai dezadaptuotų vaikų (nepilnamečių) gebėjimai įsitraukti į socialinę sąveiką. Prieškario mokslininkų darbuose buvo pripažįstama, kad kontroliuoti nepilnamečių nusikalstamumą vien bausmėmis ir represijomis nėra racionalu, nes bausmė retai pataiso nusikaltėlį ir iš esmės yra žalinga. Čia kyla auklėjimo ir globos problema, todėl būtina taikyti ne bausmę, o auklėjimą, globą ir pagalbą [2, p. 17–42]. Nusikaltusių nepilnamečių izoliacija, nusikaltėlio etiketės klijavimas¹ sustiprina socialinę jų atskirtį, marginalumą (buvimą socialiniame užribyje).

Todėl nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos organizavimas turėtų remtis strategijos nuostata, kad nepilnamečio nusikaltimas yra jo iškreiptos (disfunkcinės) socializacijos socialinis aidas. Toks požiūris yra platesnis nei savitikslio baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Todėl nepilnamečių nusikalstamumo prevencija turi būti pakoreguota ir skirta disfunkcinei socialinės aplinkos sąveikai, kuriai esant vyksta jų asocializacija². Tik tada prokurorų socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą bus adekvati, nes tai bus ankstyvoji intervencija į nusikalstamumą. Manytume, kad ši prokurorų socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą turėtų būti įgyvendinama daugiausia vykdant įstatymų realizavimo (ypač jų vykdymo, taikymo) priežiūrą siekiant šalinti, neutralizuoti, kompensuoti nepilnamečių socialinės aplinkos disfunkcines sąveikas. Pabrėžtina, kad disfunkcinės socialinės aplinkos sąveikos, priešingai asocializuojančios vaiką (nepilnametį), susidaro, kai nesilaikoma nustatytų pagrindinių vaiko teisių ir laisvių apsaugos bei jų gynimo svarbiausių garantijų. Toks požiūris rodo, kad būtinos laiko ir adekvačios teisinės intervencijos priemonės, kol konkretūs vaiko teisių ir laisvių apsaugos bei jų gynimo svarbiausių garantijų pažeidimai nenustumia vaiko į socialinį užribį, nedaro jo asocializuojančiu marginalu³. Pažymėtina, kad vaikai, jautriai reaguodami į neigiamus socialinius procesus, „savošias problemas, nuolatinį materialinį, dvasinį ir kitokį nepriteklį, teisių pažeidinėjimą dažnai sprendžia nusikalstamu būdu. Kasmet vis daugiau beglobių ir neprižiurimų vaikų patenka policijos akiratin“ [5, p. 6, 7]. Ginant vaiko teises ir laisves bei teisėtus interesus jo socializacijos procese idealios sutapties požiūriu kartu vykdoma socializacijos priežiūra bei pirminė nepilnamečių nusikalstamumo prevencija, kurios tikslas – atkurti tinkamas vaiko socialinės aplinkos sąlygas. Šiuo atveju teisinės intervencijos dalykas yra kenksmingos vaiko socializacijos sąlygos ir jį veikiančios socialinės sąveikos siekiant užkirsti kelią jų kriminogeninei kaitai. Tokie prokurorų veiksmai teisiškai galimi ir socialiai būtini, jei bus iš naujo platesne modifikuota veikla atkurtas įstatymų, reguliuojančių vaikų (nepilnamečių) teisinį statusą, prokurorinės priežiūros institutas.

¹ Etikečių klijavimas, arba sociologijos ir kriminologijos teorijose – stigmatizavimas, yra viena iš vidinių nusikalstamumo priežasčių, t. y. nusikalstamumo atgaminimo veiksnys.

² Dauguma vaikų, susidūrusių su policija, kilę iš nedarnių, nepilnų šeimų (91,1 proc.), kuriose neužtikrinamos jų teisės į normalią fizinę, dvasinę, moralinę, socialinę asmenybės raidą. Tai patvirtina gyventojų skundų ir pareiškimų gausa policijai. Pirminė medžiaga įrodo tėvų ar teisėtų jų atstovų neigiamą įtaką vaikams [5, p. 7].

³ Kasmet viešosiose vietose administracinėmis nuobaudomis nubaudžiama vis daugiau girtų vaikų. Tačiau šiomis poveikio priemonėmis teigiamų rezultatų nepasiekama, ir neblaivių, o šiuo metu ir narkotikus vartojančių vaikų kriminogeninė rizika vis dažniau tampa kriminalinės statistikos faktais. Asocializuoti dėl skurdo vaikai vis dažniau valkatauja ir elgetauja, tampa seksualinės prekybos objektu. Dažnas asocializuotas vaikas iš skurdo pasaulio bando ištrūkti skriausdamas kitus vaikus, naudodamas kriminalinę prievartą [5, p. 6–10].

Dabar socialinė ir grynai teisinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą nėra adekvati. Ši reakcija yra grynai „santechninio“ avarinio tipo, nes tiek vaiko teisių apsaugos kontrolierius, tiek vaikų teisių apsaugos tarnybos reaguoja į jau įvykusius vaikų teisių pažeidimus ir jų padarinius. Socialinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumo veiksmus, remiantis vien nusikaltimų statistika, nėra adekvati, nes statistika rodo anksčiau vykusios nusikaltusių nepilnamečių socializacijos disfunkcijas, kurioms įveikti reikia jau kitokių socialinių teisinių intervencijos priemonių. Toks nepilnamečių prokurorinės priežiūros institutas (nepilnamečių prokuratūra) stebėtų, kaip įgyvendinami įstatymai vaiko socializacijos, asocializacijos, desocializacijos, reabilitacijos, resocializacijos srityse. Prokurorinė priežiūra privalo remtis plačia teisine, informacine bei nepilnamečių nusikaltimų prevencijos strateginės minties infrastruktūra ir turėti įvairių socialinių teisinių intervencijos priemonių, galinčių pakeisti žmonių sąveikas, kurių dalyvis yra vaikas. Toks globojamas prokuratūros požiūris į vaiką infrastruktūriškai siejasi su Lietuvos, kaip valstybės, strategine pareiga, suformuluota tarptautinės teisės šaltiniuose. Globojamoji prokuratūros nuostata vaikui rodytų, kad suaugusi visuomenės dalis yra tarsi tėvai. Manome, kad vaiko globa socializacijos procesuose privalo turėti valstybinę institucinę unifikotą formą, nes ši globa yra ne tik tarptautinis, bet ir nacionalinis viešasis interesas. Globojamoji prokurorų socialinė teisinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą galėtų būti įvairių teisinės priežiūros formų.

2. Vaiko nekriminogeninės konkrečios socializacijos priežiūra

Ši forma nukreipta į konkrečių vaiko teisių, laisvių ir jo teisėtų interesų apsaugos priežiūrą, socializacijos institutų konkrečią sąveiką su vaiku, vaiko apsaugą nuo konkrečios neigiamos socialinės aplinkos įtakos. Kaip žinoma, vaikai jautrūs aplinkos veiksniams, socialiniams pokyčiams, mažėjančiai arba itin griežtai socialinei kontrolei. Gerai organizuota socializacijos priežiūra laiku užkirstų kelią konkrečiam vaiko asocializacijai, jo stūmimui į nusikalstamumą.

Vaiko teisių ir laisvių pažeidimai, netinkama jo teisėtų interesų apsauga, tėvų arba institucijų ir pareigūnų piktnaudžiavimai valdžia veikia trejopai:

- stumia vaiką į tam tikrą socialinę atskirtį (socialinį užribį), kuri sudaro nelygias, nepalankias socialines vaiko raidos galimybes, didina neigiamą aplinkos įtakos imlumą nepilnamečio elgesiui;
- nusikalstamumo požiūriu priešastingai prasideda vaiko marginalizacijos, stigmatizacijos (ženklavimo, etikečių klijavimo) ir socialinio sluoksniavimosi (stratifikacijos) veiksnių kriminogeninis poveikis vaiko asmenybei: formuojasi neigiamų socialinių ir biosocialinių savybių kompleksas – gebėjimas nusikalsti;
- nusikalstamumo požiūriu susidaro aplinkybės padaryti konkretų nusikaltimą. Nepilnametis, gebantis nusikalsti, gali pasinaudoti kriminogeninėmis situacijomis ir padaryti nusikaltimą.

Prokurorų veiksmų, susijusių su vaiko nekriminogeninės socializacijos priežiūra, objektas yra socialinės sąveikos, kuriose dalyvauja nepilnametis. Priežiūros dalykas yra konkrečių socializacijos institutų (šeimos, mokyklos, valstybinių, savivaldybės ir nevyriausybių organizacijų) elgesys su vaikais. Priežiūros tikslas – užtikrinti vaiko socializacijos procesų teisinę tvarką. Manytume, tikslinga plačiau tobulinti civilinį teisinį nusikalstamumo prevencinį tikslo siekimą pagal Prokuratūros įstatymo 31 straipsnį, kai pažeisti nepilnamečių teisėti interesai, o pareigūnai, privalantys ginti šiuos interesus, nesiima priemonių pažeidimams pašalinti. Be platesnio civilinio teisinio reagavimo būdų, reikėtų numatyti atsižvelgiant į žalingų padarinių mastą vaiko teisėms ir laisvėms, administracinio teisinio, iš dalies ir baudžiamojo teisinio reagavimo būdus.

3. Nepilnamečių, turinčių asocializacijos problemų, rezidentinės globos priežiūra

Valstybės rezidentinės globos intervencinių priemonių nepilnamečių (nepadariusių nusikaltimų, bet turinčių asocializacijos problemų artimiausioje aplinkoje) socializacijos, desocializacijos (kai būtina atpratinti vaiką nuo perimtų asocialių vertybių, normų, vaidmenų ir elgesio taisyklių) taikymo priežiūros tikslai yra:

- inicijuoti teisinę socializacijos institucijų atsakomybę esant šių institucijų kaltei dėl vaikų netinkamos socializacijos;
- koreguoti kompetentingų institucijų vykdomą konkretaus vaiko socializaciją, toms institucijoms intervenciškai keičiant konkrečių vaiko socialinių sąveikų formą ir turinį.

Pavyzdžiui, vertinant situaciją, kai „vaiko ar jauno asmens elgesys yra jam pačiam fiziškai ar psichologiškai pavojingas ir nei tėvai, nei globėjai, nei pats nepilnamečis, nei visuomeninės tarnybos negali išspręsti problemos kitais būdais, išskyrus institucionalizaciją” [5, p. 6, 7]. Tokiais atvejais prokurorai turėtų prižiūrėti, kaip suinteresuotos valstybės institucijos parenka vaikui globos formą, labiausiai atitinkančią jo amžių, problemas ir kilmę (šeimą, suteikiančią globą, ar globos namus). Ypatingo dėmesio reikia mažamečiams, gebantiems nusikalsti arba kitaip asocialiai elgtis. Dėmesingos prokurorų priežiūros, net strateginės praktikos nuojautos reikia sprendžiant siuntimo į specialiąsias globos (ugdymo) įstaigas tikslingumo ir paleidimo iš jų klausimus, taikant kitokias poveikio nepilnamečiams priemones.

Be kitų klausimų, prokurorai prižiūri vaikų (mažamečių, nepilnamečių) desocializacijos procesą: kaip savivaldybės ir kitos suinteresuotos institucijos nustato ir registruoja vaikus, linkusius į girtavimą, narkomaniją, toksikomaniją, valkatavimą, amoralų arba kitokį asocialų elgesį, turinčius kitų gyvenimo bei elgesio problemų, kaip rūpinamasi jų gyvenimo ir ugdymo sąlygomis, elgesiu, socialine adaptacija ir rehabilitacija (įkurdinimu, globa, įdarbinimu, gero vardo gražinimu ir kt.)¹.

4. Rezidentinės globos santykiai įgyvendinant baudžiamąjį persekiojimą

Baudžiamuoju persekiojimu turi būti siekiama platesnių teisinės rezidentinės globos santykių (taikant baudžiamosios intervencijos resocializacines priemones, ieškant laisvės atėmimo alternatyvų, inicijuojant ir pereinant prie atkuriamojo teisingumo vykdymo modelio nepilnamečiams baudžiamajame įstatyme taikymo, įgyvendinant resocializacijos priemones nepilnamečiams, atlikusiems laisvės atėmimo bausmę).

Detalizuojant šią prokurorų veiklos kryptį daugiausia kreiptinas dėmesys į naujovių diegimą. Prokurorai nepilnamečių baudžiamose bylose, be baudžiamąjį persekiojimo veiksmų, turėtų numatyti galimybes taikyti gerovės (auklėjimo, globos) bei atkuriamojo teisingumo priemones. Būtina plačiau taikyti gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelį. Įgyvendindami šį modelį nepilnamečių teisėjai, prokurorai ir net policininkai turi didelę diskrecinę valdžią. Kai procese yra daugiau nuožiūros galimybių, prokurorai gali daugiau atsižvelgti į konkrečią desocializacijos ir resocializacijos perspektyvą, sąlygiškai netraukti nepilnamečio baudžiamajon atsakomybėn. Konceptualiai tokios teisingumo vykdymo nuostatos yra glaudžiai susijusios su stigmatizacijos teorijos įgyvendinimo rekomendacijomis, nes, tyrimų duomenimis, tapimas nusikaltėliu, o juo labiau recidyvistu, priežastingai susijęs su asmens ženklinimu, etikečių jam klijavimu [9]. Todėl parenkant resocializacijos priemones atsižvelgiama į nusikaltimą padariusio asmens „socialinę ydą”, kurią galima įveikti tam tikra socialine kontrole. Asmeniui, siekiančiam įveikti socialinę ydą, pavyzdžiui, alkoholizmą, narkomaniją, socialinį neadaptyvumą ir pan., pamažu keičiamos konkrečios socialinių

¹ Plačios desocializacijos srityje pareigos suteikiamos socialiniams pedagogams [1]. Prokurorai, profesionaliai prižiūrėdami socialinių pedagogų ir kitų nepilnamečių desocializacijos subjektų organizuojamą veiklą, gali strategiškai paveikti nusikalstamumo prevencijos procesus. Stigmatizavimo padarinių žalą iš dalies turėtų mažinti naujajame Baudžiamajame kodekse numatytos alternatyvios bausmei priemonės (panašios poveikio priemonės numatytos dabar galiojančio BK 61 str.). Tačiau yra mažiausiai du trūkumai, kurie „atsigręžę” į stigmatizacijos nuostatas. Pirmas – minėtos priemonės taikomos dar gana retai. Antras – socialiniai psichologiniai veiksniai, vyraujantys visuomenėje, taip pat ir teisininkų bendruomenėje, įtvirtina teisinę praktiką, tradicijas, netgi priešpriešą naujovėms, jog padariusiam nusikaltimą asmeniui turi būti skiriama reali bausmė, terminą „reali” suvokiant kaip griežtą bausmę, idealia jos forma laikant laisvės atėmimą. Tokios nuostatos vyrauja nepaisant seniai įrodytos kriminologinės tiesos, kad ilgalaikis asmens laikymas įkalinimo įstaigose didina nusikaltimų padarymo recidyvą.

sąveikų sąlygos. Pavyzdžiui, nusikaltusio, narkotikus vartojusio nepilnamečio terapinis gydymas darbu ir gyvenimas tokių pačių problemų turinčių asmenų save apsitarnaujančioje, socialinių darbuotojų prižiūrimoje nedidelėje bendruomenėje. Asmuo mokomas gyventi keičiant socialinio darbuotojo kontrolę į savikontrolę. Pavyzdžiui, Austrijoje prokuroras narkotikus vartojusio nepilnamečio padarytą nusikaltimą gali fiksuoti kompiuterinėje įskaitoje, todėl nepilnametis, įvykdęs socialinio darbo programą ir nepadaręs naujo nusikaltimo, išbraukiamas iš prokuroro kompiuterinės įskaitos. Tokiu atveju prokuroras veikia glaudžiai bendradarbiaudamas su socialiniais darbuotojais arba specialiai parengtais savanoriais pagal specialias programas. Svarbiausias tikslas – įtraukti nepilnametį į normalias socialines sąveikas, išmokyti jį socialiai elgtis kilus konfliktinėms ar kitokioms krizinėms situacijoms. Jeigu nepilnametis nenori dirbti su socialiniais darbuotojais, vyksta įprastas procesas. Kita vertus, prokurorai glaudžiai bendradarbiauja ir su nepilnamečių teisėjais (tam tikrais atvejais reikia teisėjo sutikimo).

Bylą nagrinėjant teisme pagal gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelį orientuojamasi į pagalbos teikimą nepilnamečiui, jo globą, resocializaciją ir terapinį auklėjimo poveikį, o ne į bausmės, kaip atpildo, akcentavimą. Toks požiūris susijęs su bausmės, kaip resocializacijos tikslo siekimo adekvačios priemonės, vykdymu, suvokimu, darant poveikį kaltininko asmenybei, atsižvelgiant į būtinumą tobulinti sutrikusį arba asocialų jo elgesį. Šiuo atveju net laisvės atėmimo bausmę reikia suvokti kaip laikiną socialinės teisinės pagalbos nepilnamečiui priemonę, panašią į detoksikaciją narkomano, po kurios narkomanui suteikiama galimybė gydytis ir nevartoti narkotikų, o nepilnametis, nuteistas už sunkius ir labai sunkius nusikaltimus (naujajame Baudžiamajame kodekse – už tyčinį nužudymą, tyčinį sunkų sveikatos sutrikdymą, išžagirimą, plėšimą ir pan.), gali įsitraukti į naujų socialinių sąveikų pažinimą, ugdymą ir įtvirtinimą. „Ta izoliacija neturėtų būti ilga, bet su perspektyva. Nuo pat izoliacijos pradžios jie turėtų būti rengiami gyvenimui laisvėje: mokomi amato ir kitų dalykų, kad išėję į laisvę susirastų darbą, mokėtų elgtis ir gyventi bendruomenėje” [7, p. 37, 38].

Gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelis įvairių šalių praktikoje įgyvendinamas skirtingai, atsižvelgiant į tam tikros šalies teisinės sistemos ypatumus. Daugelyje Vakarų Europos šalių, kurios jau sukaupė modelio taikymo teisinę ir socialinio darbo praktiką, laikomasi tos pačios strateginės nuostatos – vyraujančio auklėjimo ir resocializacijos požiūrio į nepilnamečių nusikalstamumo problemą¹.

Rémimasis stigmatizavimo teorija paskatino taikyti *diversion* metodą, kuris modifikuo-

¹ Gerovės teisingumo vykdymo nepilnamečiams modelis susijęs su liberalia visuotinės gerovės valstybės koncepcija, kuri turėjo įtakos ir socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą, jų reabilitaciją požiūriams.

jamai susijęs su mūsų baudžiamosios teisės *bausmės neišvengiamumo principu* nauja socialinės reakcijos forma – nusikaltusio asmens asocialaus elgesio korekcijos neišvengiamumu. *Diversio* metodas yra greitesnis, veiksmingesnis ir humaniškesnis negu įprastu penitenciniu būdu siekiamas tikslas, nes, viena, nusikaltęs nepilnametis suinteresuotas dalyvauti savo desocializacijos ir resocializacijos programoje, antra, jis neįtraukiamas į oficialią teisingumo vykdymo sistemą, o tai mažina tolesnio nusikalstamo elgesio galimybę – recidyvą ir nusikalstamą karjerą. Diversijos metodas prokurorui yra tarsi socialinis tiltas, kuriuo vengiant eiti kriminalinės justicijos intervencijai galima pasirinkti socialinę individualią prevenciją. Tinkamai taikant *diversio* politiką atsiranda galimybių mažinti nepilnamečių ir apskritai jaunimo nusikalstamumą. Dar gilesnę prevenciškai motyvuojamą prasmę turi mediacijos metodas, įgyvendinantis atkuriamojo modelio taikymą, įtraukiantis į prevencinio teisingumo procesą nukentėjusįjį, vietos bendruomenės atstovus. Atkuriamojo teisingumo esmė – procesas, kurio metu teisės pažeidėjas, nukentėjęs asmuo ir kitos suinteresuotos šalys susitaria, kaip bus pašalinti nusikaltimo padariniai [6, p. 13–17]. Taikant šį modelį būtina, kad teisės pažeidėjas, padaręs nusikaltimą, pripažintų savo kaltę. Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje paplitęs tarpininkavimo tarp teisės pažeidėjo ir nukentėjusiojo metodas. Manytume, prokurorai galėtų būti vieni iš pagrindinių iniciatorių diegiant šį metodą į mūsų teisinę sistemą.

Prokurorui taip pat turėtų būti svarbu, koks vyksta resocializacijos darbas savivaldybės teritorijoje su nepilnamečiais, atlikusiais laisvės atėmimo bausmę, jų nuolatinėje socialinėje, ekonominėje ir kultūrinėje aplinkoje. Prokurorai turi stebėti, kaip resocializacija pirmiausia susijusi su šeima ir mokykla (darbu). Vienas iš nusikalstamumo prevencijos būdų – atitraukti vaiką nuo gatvės bei kitokios neigiamos socialinės aplinkos, suteikti jam galimybių integruotis į visuomenę grįžus iš nepilnamečių kolonijos. Šiame darbe su nepilnamečiais neturėtų dominuoti policija ir kitos teisėsaugos institucijos, nes kriminologiniai tyrimai rodo, kad po laisvės atėmimo bausmės asmenybės socialinė adaptacija pasunkėja [4, p. 13–17]. Todėl teistų nepilnamečių resocializaciją, siekiant tiesioginio teigiamo veiksmingo poveikio, turėtų daugiausia vykdyti vietos savivaldybių institucijos, socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai, bendruomenė.

5. Institucijų disfunkcijų formavimosi ir jų šalinimo priežiūra

Vaikų socializacijos institutų ir nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos subjektų veiklos bendroji priežiūra bei specialių intervencijos priemonių vaikams taikymo priežiūra siekiama kontroliuoti vaikų socializacijos institutų ir nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės bei prevencijos subjektų veiklą, jos atitiktį įstatymams.

Prokurorai prižiūri, kaip gerinama institucijų veikla: ar įstatymais reglamentuojama vaikų teisių apsauga, jų globa, rūpyba ir teisės pažeidimų prevencija, ar nagrinėjami kreipimais dėl vaikų teisių ir interesų pažeidimų, dėl jų globos, rūpybos, įdarbinimo bei kiti jiems reikiamos socialinės paramos iš atitinkamų valstybinių institucijų, įmonių, įstaigų, organizacijų atvejai. Prokurorai reikalauja, kad įstatymų nustatytu būdu būtų pašalinti institucijų veiklos trūkumai, lemiantys vaikų teisių pažeidimus. Pavyzdžiui, prokurorai prižiūri, kaip pradedantys dirbti socialiniai pedagogai [1] laikosi įstatymų koordinuodami ir organizuodami pedagogų, kitų institucijų darbą, užtikrinantį vaikų teises, saugumą ir socialines garantijas, ar sudaromos optimalios vaiko socialinio funkcionavimo ir ugdymosi sąlygos, ar telkiama visa teritorinė bendruomenė vykdyti nepilnamečių nusikalstamumo ir toksinių bei narkotinių medžiagų vartojimo prevenciją.

Institucijų disfunkcijų formavimosi ir jų šalinimo priežiūros požiūriu svarbus yra prokurorų informacinis bendravimas su valstybės institucijomis, piliečių bendruomene. Ši prokurorų veikla gali turėti įvairių raiškos būdų – tai priklauso nuo prokurorų ir suinteresuotų institucijų interesų bei poreikių nusikaltimų prevencijos srityse. Ji gali būti griežtai formali ir grindžiama šalių susitarimu, prokurorų iniciatyva.

Galimi šie veiklos būdai:

- 1) analizuoti nusikalstamumo būklę savivaldybės, apskrities mastu;

- 2) teikti metodinę paramą įvairioms institucijoms, susijusioms su vaikų teisių apsauga ir jų teisės pažeidimų prevencija;
- 3) dalyvauti valstybės institucijų veikloje patariant, kaip rengti ir įgyvendinti vaikų teisių apsaugos, globos, rūpybos ir teisės pažeidimų prevencijos tikslines programas;
- 4) rengti ir teikti bendrus siūlymus centrinėms valstybinės valdžios institucijoms dėl vaikų teisių apsaugos, jų globos, rūpybos ir teisės pažeidimų prevencijos gerinimo vietos savivaldybėse;
- 5) valstybinės valdžios institucijoms teikti ekspertines išvadas dėl galiojančių įstatymų, rengiamų projektų, įstatymų taikymo praktikos;
- 6) skatinti ir remti nepilnamečių nusikalstamumo lyginamuosius tyrimus siekiant pagrįsti šios srities politiką reikiamais tyrimų duomenimis;
- 7) koordinuoti informacinę–analitinę veiklą nepilnamečių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos srityje ir pan.

Esamos ir galimos prokurorų prevencinės veiklos, susijusios su nepilnamečių nusikalstamumu, kryptys ir formos apskrityje, savivaldybėje nėra izoliuotos nuo kitų suinteresuotų institucijų veiklos, jų teisinio statuso ypatumų, turimos darbuotojų kvalifikacijos, įstatymais įtvirtintų prevencinės veiklos nuostatų. Tarptautinės teisės normų analizė parodė, kad nacionalinė teisės ir teisinės sistemos turi būti geriau derinamos su Europos ir kitų šalių prevencinės veiklos standartais. Yra daug socialinių teisinių spragų, kurias šiame derinimo procese prokurorai galėtų pašalinti.

Išvados

1. Didėjant nepilnamečių nusikalstamumui kyla klausimų dėl socialinės reakcijos į nusikalstamumą adekvatumo. Jį vertinant būtina atsižvelgti: ar įstatymai tinkamai nustato institucijų – nepilnamečių nusikalstamumo subjektų, taip pat ir prokurorų, teisinį statusą (teises, pareigas, veiklos garantijas), ar korektiškai numatyti šių nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos subjektų pagrindiniai strateginiai tokios veiklos įgyvendinimo tikslai ir misija, kokį socialinį prevencinį baudžiamojo persekiojimo veiklos rezultatą įgyvendindami galiojančius įstatymus savo veikloje gali pasiekti prokurorai, kokio pobūdžio turi būti prokurorų vykdomos nusikaltimų prevencijai pritaikytos intervencijos, kad atkurtų vaiko (nepilnamečio) socialinių disfunkcijų paveiktas socialines sąveikas.

2. Prokurorai, vykdydami nusikalstamumo prevencijos uždavinius ir funkcijas, teisiniu požiūriu, atsižvelgdami į kriminalinės justicijos poreikius, pirmiausia turi užtikrinti baudžiamąjį persekiojimą. Ši prokurorų veikla pagal šiuolaikinę nusikalstamumo prevencijos įgyvendinimo sampratą tik netiesiogiai derinama su nusikalstamumo prevencijos sistemos tikslais.

3. Vien bausme, ypač bausmės griežtumu, izoliacija nusikalstamumo prevencijos tikslų neįmanoma pasirinkti, nes tolstama nuo reabilitacinio tikslo, neatkuriama asocialiai deadaptuotų vaikų (nepilnamečių) gebėjimų įsitraukti į socialinę sąveiką. Nusikaltusių nepilnamečių izoliacija, nusikaltėlio etiketės klijavimas sustiprina socialinę jų atskirtį, jų marginalumą (buvimą socialiniame užribyje).

4. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos organizavimas turėtų remtis strategijos nuostata, kad nepilnamečio nusikaltimas yra jo iškreiptos (disfunkcinės) socializacijos socialinis aidas. Todėl nepilnamečių nusikalstamumo prevencija turi būti pakoreguota ir skirta disfunkcinei socialinės aplinkos sąveikai, kuriai esant vyksta jų asocializacija.

5. Gerai organizuota vaiko socializacijos priežiūra laiku užkirstų kelią konkrečiau asmens asocializacijai, jo stūmimui į nusikalstamumą. Prokurorų globojama socialinė teisinė reakcija į nepilnamečių nusikalstamumą galėtų būti įvairių teisinių priežiūros formų. Institucijų disfunkcijų formavimosi ir jų šalinimo priežiūros požiūriu svarbus yra prokurorų informacinis bendravimas su valstybės institucijomis, piliečių bendruomene. Ši prokurorų veikla gali turėti įvairių raiškos būdų – tai priklauso nuo prokurorų ir suinteresuotų institucijų interesų bei poreikių nusikaltimų prevencijos srityse. Ji gali būti griežtai formali ir grindžiama šalių susitarimu, prokurorų iniciatyva.

Nepilnamečių prokurorinės priežiūros institutas turi remtis plačia teisine, informacine bei nepilnamečių nusikaltimų prevencijos strateginės minties infrastruktūra ir turėti įvairias socialines teises intervencijos priemones, galinčias pakeisti žmonių sąveikas, kuriose dalyvauja vaikas.

6. Baudžiamojo persekiojimo veikla turi būti siekiama platesnių teisinės rezidentinės globos santykių (taikant baudžiamosios intervencijos resocializacines priemones, ieškant laisvės atėmimo alternatyvų, inicijuojant ir pereinant prie atkuriamojo teisingumo vykdymo modelio nepilnamečiams baudžiamajame įstatyme taikymo, taikant resocializacijos priemones nepilnamečiams, atlikusiems laisvės atėmimo bausmę).

LITERATŪRA

1. **2001 m. balandžio 24 d.** Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 471 „Dėl socialinių pedagogų etatų steigimo švietimo įstaigose 2001–2005 metų programos patvirtinimo // Valstybės žinios. 2001. Nr. 36–1220.
2. **Nepilnamečių** justicijos programa // Teisės problemos. 1999. Nr. 4.
3. **1990 m. gruodžio 14 d.** Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės). 68-asis plenarinis posėdis.
4. **Janauskas A., Kuklianskis S., Urmonas A.** Nusikaltimų recidyvų sąlygojančios aplinkybės // Socialistinė teisė. 1976. Nr. 2.
5. **Jūrienė E.** Vaikų nusikalstamumas // Kryžkelė. 1998. Nr. 1.
6. **Kryžkelė.** 2000. Nr. 2.
7. **Nepilnamečio** įkalinimas – kraštutinė priemonė. A. Valionio pokalbis su Teisės instituto direktoriumi A. Dapšiu // Kryžkelė. 1998. Nr. 1.
8. **Šipelis J.** Mažamečių nusikaltimai ir kova su jais Lietuvoje ir kitose valstybėse // Teisė. 1929. Nr. 16.
9. **Urmonas A., Urmonienė M.** Sociologiniai ir kriminologiniai marginalumo aspektai // Lietuvos sociologija amžių sandūroje. 2001 m. gegužės 24–25 d. respublikinė mokslinė konferencija.

Die Objektiven Bedürfnisse der Minderjährigenkriminalitätskontrolle und Juridischer Status von Institutionen

Dr. jur. Algimantas Urmonas

Rechtsuniversität Litauen

ZUSAMMENFASSUNG

Im Artikel „Die objektiven Bedürfnisse der Minderjährigenkriminalitätskontrolle und juridischer Status von Institutionen“ bemüht man sich die fortdauernde problematische Situation bei der Minderjährigenkriminalitätskontrolle von den staatlichen Institutionen aufzudecken. Dazu wird die Fahndung nach dem am besten geeigneten juridischen Status der Kriminalitätskontrolle und der Prävention erfüllt. Es wird auf die internationalen juridischen Standards, die die sozialen Reaktion auf die möglichen Modellen der Minderjährigenkriminalität bestimmen und auch auf den objektiven Bedarf des kriminogenischen Sozialisation des Kindes in der Republik Litauen berücksichtigt. Im Artikel wird am meisten der juridischen Status des Staatsanwalts besprochen.